

Педагогічні науки

УДК 37.013

Притуляк Людмила Миколаївна

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

Притуляк Людмила Николаевна

кандидат педагогических наук,

доцент кафедры теории и методики дошкольного образования

Коммунальное учреждение

«Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»

Харьковского областного совета

Pritulyak Lyudmila

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of

Theory and Methodology of Preschool Education

Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"

of the Kharkiv Regional Council

ДІАЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ВИКЛАДАЧА Й СТУДЕНТА ЯК

УМОВА ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

ДИАЛОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И

СТУДЕНТА КАК УСЛОВИЕ ЛИЧНОСТНО-

ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА БУДУЩЕГО ВОСПИТАТЕЛЯ

DIALOGICAL INTERACTION BETWEEN THE TEACHER AND THE

STUDENT AS A CONDITION FOR PERSONAL AND PROFESSIONAL

GROWTH OF THE FUTURE TEACHER

Анотація. В статті наведено результати аналізу наукової теорії щодо взаємодії викладача і студента у навчально-виховному процесі як чинника підвищення ефективності навчання в умовах ЗВО. Під педагогічною взаємодією автор розуміє єдність процесу управління навчально-пізнавальною діяльністю з боку викладача і самостійності в діяльності з боку студентів.

Ключові слова: заклад вищої освіти, педагогічна взаємодія викладача та студента, навчально-виховний процес, взаємовідносини суб'єктів навчальної діяльності.

Аннотация. В статье приведены результаты анализа научной теории о взаимодействии преподавателя и студента в учебно-воспитательном процессе как фактора повышения эффективности обучения в условиях ЗВО. Под педагогическим взаимодействием автор понимает единство процесса управления учебно-познавательной деятельностью со стороны преподавателя и самостоятельности в деятельности со стороны студентов.

Ключевые слова: заведение высшего образования, педагогическое взаимодействие преподавателя и студента, учебно-воспитательный процесс, взаимоотношения субъектов учебной деятельности.

Summary. The article presents the results of the analysis of the scientific theory of interaction between the teacher and the student in the educational process as a factor in improving the effectiveness of training in the conditions of higher education institutions. By pedagogical interaction, the author understands the unity of the process of managing educational and cognitive activities on the part of the teacher and independence in activities on the part of students.

Key words: *institution of Higher Education, pedagogical interaction of teacher and student, educational process, relationships of subjects of educational activity.*

Постановка проблеми. Нині актуальним напрямом підвищення ефективності системи освіти країн світу та України зокрема є оптимізація її впливу на різні аспекти особистісної життєтворчості людини. Результати наукових досліджень у сфері освіти засвідчують той факт, що чим вищий рівень організації освітнього середовища в закладі освіти, тим більшого успіху може досягнути в майбутньому особа, яка там навчається, тобто йдеться про створення певних умов: творчу й професійну самореалізацію, належне матеріальне забезпечення, доладні відносини з близькими людьми та органічні сімейні стосунки. Таким чином, успіх життєдіяльності, до якого належать ділове, особистісне та соціальне буття, – це те, чого свідомо прагне будь-яка людина.

Теоретичною і методологічною основою досліджень успішної життєдіяльності є положення різних наукових шкіл і напрямів, у центрі яких перебуває проблематика соціально-професійної успішності сучасного фахівця. Поступове усвідомлення цінності успішності в усіх сферах людської діяльності обумовлено підвищенням конкурентоспроможності сучасного фахівця [1, с. 32].

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Ученими вже доволі глибоко досліджена проблема формування комунікативних здібностей як майбутніх педагогів, у тому числі й дошкільної освіти, так і тих, хто опанував професією та успішно працює на теренах освіти. Проблему спілкування розглядали І. Бех, В. Кан-Калик, В. Сухомлинський, О. Федій та ін. Педагогічну комунікацію вивчали О. Жирун, М. Заброцький Т. Голанд, Т. Гоффманн, М. Лазарєвата, формування комунікативних умінь і навичок майбутніх

вихователів – Л. Бірюк, М. Вашуленко, Ю. Вторнікова, Т. Грінченко, Є. Овсяннікова, Т. Федоренко Л. Ярощук. Так, С. Дубяга пропонує дієву програму формування комунікативної компетентності майбутнього педагога в закладах вищої освіти [3]. Н. Стаднік запропоновано можливі напрями застосування моделі «навчання в дії» для формування у майбутнього вихователя комунікативної компетентності, що передбачає широке застосування різноманітних активних та інтерактивних методів навчання, внесення відповідних додаткових завдань у зміст педагогічної практики [9].

Питання оновлення підходів до роботи з майбутніми фахівцями освітньої галузі на сьогоднішній день недостатньо розроблена. У наукових працях І. Якиманської В. Серікова, І. Бежа, В. Рибалки та інших вчених обговорюються ідеї щодо поваги до особистості студента і визнання її унікальності; створення умов для співпраці та співтворчості викладача та майбутнього педагога, розвитку його креативності під час освітнього процесу та науково-експериментальної діяльності; упровадження дієвих методів та прийомів індивідуалізації навчання; діалогічного характеру лекцій, семінарів та практичних занять. На жаль, на сьогоднішній час відсутня цілісна система персоніфікації фахової підготовки майбутніх вихователів.

У більшості досліджень широко розкрита проблема, що дозволяє виявити рольові позиції учасників педагогічного процесу в системі відносин «викладач – студент». Однак у наукових працях не знайшли належного обґрунтування питання, пов'язані з дослідженням особистісно-професійного розвитку майбутніх вихователів залежно від характеру педагогічної взаємодії в системі відносин «викладач – студенти». Це зумовило необхідність звернутися до розгляду сутнісної основи категорії «взаємодія» з різних концептуальних позицій: взаємодія як безпосередній та опосередкований вплив суб'єктів один на одного, що породжує їх

взаємну обумовленість і зв'язок; як об'єктивно існуючий взаємозв'язок педагогів і учнів; як навмисний контакт педагога і вихованців; як ненасильницький взаємний вплив людей один на одного без використання відкритих і прихованих форм примусу. Дані концепції характеризують педагогічну взаємодію викладача і студентів у процесі навчання як особистісно-рівноправне і визначають рольові позиції у виконуваний діяльності як суб'єктні. Однак в реальному житті умови, необхідні для суб'єктних відносин, далеко не завжди забезпечені якісним змістом і відповідними формами їх здійснення. Не завжди в процесі навчання реалізується діалогова взаємодія (в силу як об'єктивних причин (економічних, соціокультурних тощо), так і суб'єктивних (небажання перебудувати звичні способи спілкування, моральна і практична неготовність до іншого типу відносин)). Не до кінця розкрито питання про технологію навчального процесу у ЗВО, що реалізує діалогову взаємодію викладача і студентів на основі відносин взаємоприйнятності. Отже, виникла необхідність в обґрунтуванні та реалізації технології діалогової взаємодії, яка стимулювала б майбутніх вихователів до суб'єктних відносин.

Мета статті полягає у розгляді особливостей діалогічної взаємодії викладача й студента як умови особистісно-професійного зростання майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній літературі поняття «взаємодія» трактується як фундаментальна категорія, що виступає в якості важливого чинника об'єктивації і способу функціонування цілісного педагогічного процесу; це соціальне і педагогічне явище, взаємно спряжена система дій, пов'язаних причинною залежністю, при якій поведінка і дії одного суб'єкта є одночасно реакцією і стимулом на поведінку іншого.

Розглядаючи педагогічну взаємодію як засіб особистісно-професійної підготовки майбутнього вихователя, слід підкреслити його сутнісну характеристику. Як педагогічний феномен вона є складною, багаторівневою системою і має взаємопов'язані підсистеми, таксономію цілей, зміст і структуру, основні характеристики. Основою функціонування педагогічної взаємодії виступає зміст освіти, що є засобом розвитку особистості. В процесі освоєння змісту у студентів формуються інтелектуальні та інформаційні структури, які приводять їх до творчого саморозвитку і дозволяють брати активну участь в системі безперервної освіти. Це означає, що особистісно-професійний розвиток майбутнього вихователя має визначатися провідними ідеями і цінностями саморозвитку, включати «багатопланові» види діяльності (навчально-пізнавальну, науково-орієнтовану, навчально-професійну, суспільно-організаційну та ін.) до складу групової взаємодії. Все це може носити характер продуктивних відносин тільки при рівноправній позиції всіх учасників освітнього процесу, кожен повинен мати можливість висловитися і бути почутим. Отже, педагог повинен вміти організувати діалогову взаємодію.

Основними показниками, що дозволяють визначити рівні особистісно-професійного розвитку майбутніх вихователів, виступають: знання і розуміння (теоретичне знання базисних понять, здатність знати і розуміти); вміння діяти і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки (практичне застосування знань до конкретних ситуацій); вміння аналізувати і відстоювати власну точку зору; здатність до самооцінки своїх знань.

На основі аналізу наукових досліджень, присвячених діалогу (В. Горшкова [2], О. Зуєв [4], С. Курганов [6], Т. Мухіна [7] та ін.), ми дійшли висновку, що діалогізація навчального процесу має великі можливості в плані освоєння студентами вимог стандарту і розвитку професійно-особистісних новоутворень не тільки до рівня інтеріоризованих, а й

рефлексивних. Осягаючи інноваційну сутність діалогових форм навчання, студенти мають можливість мислити, доводити, міркувати, умовиводити і самостійно приходити до необхідних висновків.

Провідною формою спілкування в процесі діалогу виступає питально-відповідний механізм взаємодії викладача і студентів, який визначає зміст і результати педагогічного процесу. З процесуально-змістовної точки зору питання, що визначають характер і послідовність протікання діалогу, можуть бути різного типу: для виявлення вихідної позиції, уточнення висловлювання, виявлення аргументів, обґрунтування висунутого положення, перевірки компетентності учасників дискусії та ін. Логічна постановка, проблемність питань, стислість, визначеність, інформативність – обов'язкові вимоги до організації діалогу, вдосконалення його внутрішньої структури.

Відповіді також повинні володіти ясністю, точністю, повнотою, лаконічністю; несуперечливістю, відповідністю суті питання; переконливістю, обґрунтованістю, інформативністю, що зменшує невизначеність питання. Діалог не тільки відповідає на питання, а й спонукає, стимулює виникнення нових. Найбільший інтерес у професійній підготовці викликають проблемні питання, що вимагають виходу за межі знань студентів і ставлять їх перед необхідністю певних узагальнень, з'ясування та усунення пізнавальних труднощів.

У студентів з'являється потреба задавати питання, Що означає саморозкриття своєї системи цінностей іншому. Питати-значить отримувати інформацію і висловлювати сумніви, показувати довіру співрозмовнику і проявляти до нього інтерес, терпимість, толерантність, участь. Безкорисливо цікавитися і питати – значить долати жорстку фіксованість на власних проблемах і висловлювати непідробний інтерес до іншої людини.

Здатність задавати питання – не просто вміння. Це складний комплекс інтелектуальних і психологічних здібностей, що вимагають мобільного володіння мовою, вміння відрізнити щирі відповіді від явно формальних, володіння невербальними і паралінгвістичними зверненнями, прояви співчутливого гуманного ставлення до людини, що опинилася у владі питання.

Сутність діалогового спілкування полягає в тому, що воно виконує подвійну функцію, з одного боку, є способом прояву здібностей людини, а з іншого – способом його розвитку. Дидактична мета визначає основну структуру діалогу і стимулює активність його учасників. Усвідомлення мети відбувається на основі особистісної мотивації. У діалозі діють дві цілеспрямовані: довготривала, що характеризує загальну готовність майбутнього вихователя до виконання професійної діяльності, і реалізована, спрямована на поетапне освоєння стандарту, на розвиток професійно значущих якостей вихователя. Професійна спрямованість діалогу залежить від того, якою мірою враховуються цілі особистісної підготовки студентів.

Отже, способи організації діалогової взаємодії базуються на наступних твердженнях:

1. Діалог може бути реалізований тільки при наявності діалогічних відносин, тобто розбіжних смислових позиціях з деякого приводу.

2. Діалог – це така форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії, при якій різні смислові позиції розвиваються різними мовцями (зовнішній діалог) або одним мовцем (внутрішній діалог). Отже, монолог можна характеризувати наявністю однієї смислової позиції, навіть якщо її розвивають кілька учасників.

3. Умови діалогу – наявність деяких об'єктивних суджень про предмет діалогу в єдності з оціночним судженням.

Таким чином, що діалогова взаємодія у ЗВО – це логіко-комунікативний процес, в ході якого студенти вступають у взаємодію за допомогою обговорення своїх смислових позицій для вирішення професійних завдань. А навчальний діалог – особлива форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчально-пізнавальній діяльності, що передбачає зіткнення поглядів, оцінок, ідей, позицій, активне емоційне спілкування, прагнення до співпраці у вирішенні навчальних і творчих завдань.

Навчальний процес з використанням діалогової технології може бути організований на наступних рівнях: формального діалогу (діалог як форма спілкування учасників навчального процесу); змістовного діалогу (представлення в діалогічній формі досліджуваного змісту); особистісно-смислового діалогу (діалог як спосіб встановлення ціннісно-орієнтаційної єдності).

Орієнтирами для обговорення проблем діалогічності викладання можуть служити наступні принципи:

Принцип ерудованості і спрямованості до пошукової діяльності. Для того щоб діалогова взаємодія виявилася ефективною, викладачеві потрібно бути досить ерудованим у своїй галузі знань і націленим на пошукову діяльність як самому, так і разом зі студентами.

Принцип рівноправності. Жодна смислова позиція не має права на заборону іншої. Евристика не сумісна з придушенням, загрозою або зневагою. Навчальний діалог найбільш інтенсивний, якщо студенти хочуть взаємодіяти один з одним, з викладачем.

Принцип мети діалогу. Мета діалогу-пошук істини і досягнення взаєморозуміння. Цей принцип відображає пошукову розвиваючу спрямованість викладання. Прагнення до взаєморозуміння надає моральне забарвлення діяльності з відшукування істини. Пошук істини і досягнення взаєморозуміння об'єднують в собі індивідуальне і колективне начала у всякому викладанні.

Принципи діалогової технології в багатьох відношеннях значно конкретніші, прагматичніші, і в той же час вони можуть сприяти ширшому і глибшому усвідомленню процесу викладання.

Діалогова взаємодія в навчанні орієнтує на принципово нову якість освіти, в якій цінністю є дар мови і праця самосвідомості, здатність до вибору, дії, самовизначення. У діалозі народжується і збагачується досвід співчуття, розуміння, вміння узгоджувати зусилля і використовувати інтелектуальні ресурси всіх і кожного. Ефективне використання діалогової технології вимагає серйозної методичної підготовки викладача в навчанні студентів прийомам ведення дискусій і диспутів, формуванні умінь стримувати свої емоції, готовності прийняти взаємовиключні точки зору на проблему і знайти колегіальне рішення з урахуванням доказовості і аргументованості позицій учасників діалогу, а отже життєвого досвіду майбутніх педагогів як джерела проблем для обговорення. Істотним в діалоговій технології є запускається процес осягнення, розуміння і прояснення смислів, який відбувається у внутрішньому плані кожного з учасників обговорення і виражається в слові.

Діалог викладача зі студентами щодо шляхів вирішення наукових проблем спрямовує свідомість учасників на єдиний предмет обговорення, який проясняється, структурується, наповнюється новими фактами та аргументами, піддається сумніву та експериментальній перевірці.

Діалогова взаємодія є засобом для поглиблення та осмислення студентами значущих для кожного точок зору, проблем та ідей. Реалізація діалогової технології передбачала використання таких елементів, як [5]:

- 1) виявлення готовності студентів до діалогічного спілкування – визначення рівня базових знань, комунікативного досвіду, установки на самовикладання і сприйняття інших точок зору;
- 2) пошук питань і проблем, що хвилюють студентів, завдяки яким може ефективно формуватися власний зміст досліджуваного матеріалу;

- 3) переробка навчального матеріалу в систему проблемних питань і завдань, що передбачає навмисне загострення колізій;
- 4) продумування різних варіантів розвитку сюжетних ліній діалогу;
- 5) проектування способів взаємодії учасників діалогу, їх можливих ролей та умов їх прийняття;
- 6) гіпотетичне виявлення зон імпровізації, тобто таких ситуацій діалогу, для яких важко заздалегідь передбачити поведінку його учасників;
- 7) оцінка сенсу і значення інформації, що надійшла;
- 8) формулювання висновків про значимість і перспективність діалогу.

У діалозі з іншими учнями студент усвідомлює різноманіття думок, індивідуальних виборів, позицій. Порівнюючи себе з іншими, він досягає своєї індивідуальності, відмітності. Майбутній вихователь усвідомлює себе як суб'єкт тільки за допомогою іншого суб'єкта, коли, вступаючи в діалог, він транслює свою індивідуальність іншому. У діалоговій взаємодії з іншим суб'єктом студент може коригувати свій вибір і впливати на вибір свого співрозмовника. Однією з основних вимог навчання в діалозі є створення таких умов, при яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, що робить продуктивним процес оволодіння знаннями.

Висновки. Вибір діалогічної стратегії комунікативної взаємодії зі студентами визначається, насамперед, рівнем психологічної компетенції і загальної психологічної культури викладача. Вона повинна мати у своєму складі програму-мінімум: усвідомлення практичних завдань вищої педагогічної школи, які можуть розв'язуватися психологами і психологічними засобами; розуміння своєрідності психологічного аналізу вчинків і діяльності студентів; засвоєння знань про психологічні особливості студентського віку та науково-психологічні основи

становлення особистості майбутнього вихователя протягом професійного його навчання; опанування науковими методами діагностики індивідуальних психологічних особливостей студента та показників його особистісного і професійного зростання; активізація самопізнання та професійно-педагогічного самовдосконалення тощо [8, с. 55].

Організація продуктивної взаємодії викладача та студентів сприяє підвищенню ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі, створенню умов для самореалізації, самовизначення особи студента, розкриттю його творчого потенціалу, формуванню ціннісних орієнтацій і етичних якостей з подальшою їх актуалізацією в професійній діяльності та звичайно ж зменшенню вірогідності виникнення конфліктних ситуацій між викладачем і студентом.

У сучасному ЗВО педагогічне спілкування являє собою спілкування, спрямоване на задоволення учасниками даного процесу, перш за все, потреби у самому спілкуванні, а не тільки на вирішення педагогічних для одних й навчальних для інших завдань. Отже, створення умов для розвитку особистості майбутнього фахівця, формування його професійної компетентності, стимулювання його творчої й самоосвітньої діяльності стають залежними від якості й характеру міжособистісного спілкування викладача й студента. Ключовою ланкою й ініціатором даного спілкування стає викладач.

Таким чином, технологія діалогової взаємодії повинна бути спрямована на досить високу пізнавальну і мовленнєву активність студентів у навчанні, свободу вибору у визначенні шляхів перетворення своєї діяльності, набуття досвіду спільної роботи у вирішенні педагогічних завдань і освоєнні комунікативних технік, що мають першорядне значення в забезпеченні професійних функцій майбутніх педагогів.

Література

1. Березівська Л. Д. (2019). Аналітичний вісник у сфері освіти й науки : довідковий бюлетень. Вип. X / Л. Д. Березівська. Київ, 2019. 47 с.
2. Горшкова В. В. Диалог в деятельности современного учителя / В. В. Горшкова // Педагогика. 2011. №2. С. 68-76.
3. Дубяга С. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в закладах вищої освіти / С. Дубяга // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2017. №2. С. 52-59.
4. Зуев О. Г. Диалогический метод обучения в процессе преподавания общественных наук : автореф. ... канд. пед. наук / О. Г. Зуев. Рига, 1990. 18 с.
5. Ильичева В. А. К проблеме диалогового взаимодействия преподавателя и студентов как средства личностно-профессионального развития будущего учителя начальных классов / В. А. Ильичева // Вестник Череповецкого государственного университета. 2020. №2. С. 168-176.
6. Курганов С. Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге / С. Ю. Курганов. М. : Просвещение, 1989. 126 с.
7. Мухина Т. К. Диалог как форма оптимизации педагогического процесса / Т. К. Мухина // Советская педагогика. 1989. №10. С. 74-77.
8. Рожанська Л. Г. Психологічна культура викладача як складова гуманізації вищої освіти / Л. Г. Рожанська, Н. С. Потримай // Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм. Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 52-56.
9. Стаднік Н. В. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи: актуалізація проблеми / Н. В. Стаднік // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2015. №24. С. 93-97.